

Astrida BUGARSKI

SJEVERNOHERCEGOVACKA TRADICIONALNA KAMENA KUCA DINARSKIH OBILJEZJA *Prilog pročavanju hercegovačke graditeljske baštine*

U sjevernom rubnom pojasu Hercegovine, gdje su u daljoj prošlosti među stambenim zgradama dominirale brvnare, na prijelazu iz 19. u 20. st. došlo je do postupnog širenja kuća kamenih zidova. Sam početak gradnje kuća kamenih zidova na ovom prostoru pada u dalju prošlost, ali se ona sve do pred kraj 19. st. pojavljuvala sporadično, a gradili su je za svoje potrebe i u noj stanovali samo pojedinci iz povlaštenih struktura.

Do uzmicanja brvnare u sjevernom rubnom pojasu Hercegovine, kao i u široj kontaktnoj zoni između drvene i kamene kuće, potkraj 19. st. dolazi zbog siromašenja visokom šumom i uvođenje ograničenja u sječi šumskog drveta. Nastalim promjenama u društveno-ekonomskim odnosima tad su stvoreni i uvjeti da širi sloj stanovništva otpočne s gradnjom kuća kamenih zidova koje su bile trajnije od drvenih i za čiju su izgradnju bila potrebna veća materijalna ulaganja. Nesumnjivo, tomu je u sjevernoj Hercegovini na određen način doprinijelo i doseljavanje stanovništva iz nižih krševitih krajeva Hercegovine, jer je ono sa sobom donosilo vještinu gradnje kamenom.

Iako potiskivana, brvnara je u ograničenom pojasu Hercegovine s Bosnom građena i tijekom prve polovice 20. st., tako da se tad na nju nailazi u većoj ili manjoj mjeri usporedno s kamenom kućom. Ustvari, sjeverni

Sl. 1. Šištica, okolica Boračkog jezera, 1920. god.

granični pojas Hercegovine bio je u jednom razdoblju zona miješanja kuća drvenih i kamenih zidova s kojima je paralelno građena i kuća mješovitog drveno-kamenog zida za koju je kod lokalnog stanovništva uglavnom u uporabi ostao naziv brvnara.

Predmet našeg interesiranja ovom prigodom bit će polukatni tradicionalni oblik kuće kamenog zida sjeverne Hercegovine koji je u odnosu na druge oblike tradicionalnih kamenih kuća na ovom prostoru bio najčešće građen iz razloga što je bio prilagođen lokalnoj prirodnoj sredini, te stambenim potrebama i navikama onovremenog lokalnog stanovništva.¹ U dalnjem izlaganju bit će analizirane njegove arhitektonske karakteristike i s obzirom na njih bit će određena njegova tipska pripadnost.

Sjevernohercegovačka polukatnica kamenog zida nastala je najčešće prihvaćanjem "novog" građevinskog materijala (kamena) za izgradnju zida sobe već uobičajenog autohtonog oblika kuće. Naime, u sjevernom graničnom dijelu Hercegovine od ranije je uz pravu brvnaru građen njezin derivat, polukatna kuća drveno-kamenog zidnog platna kod koje je zid podrumске prostorije i prostorije s otvorenim ognjištem bio kameni, a samo sobno zidno platno drveno. Znači bilo je dovoljno da se primjeni kamen i za podizanje sobnog zida pa da ovdje nastane kuća kamenih zidova s obilježjima brdsko-planinske dinarske kuće, tj. tip dinarske kuće kamenog zida. U nekim sredinama gdje nije došlo do razvoja derivata brvnare, proces prelaska s brvnare na kuću kamenog zida tekao je izravno, s tim da je i u takvim slučajevima novonastali oblik imao iste karakteristike brdsko-planinske dinarske kuće.

Kao i dinarska brvnara prostrane bosansko-hercegovačke brdsko-planinske regije, polukatnica kamenog zida sjeverne Hercegovine izgrađena je na nagnutom terenu i pod jednim dijelom prizemlja ima podrumsku prostoriju, izdužene je pravokutne osnove i duljinom je postavljena okomito

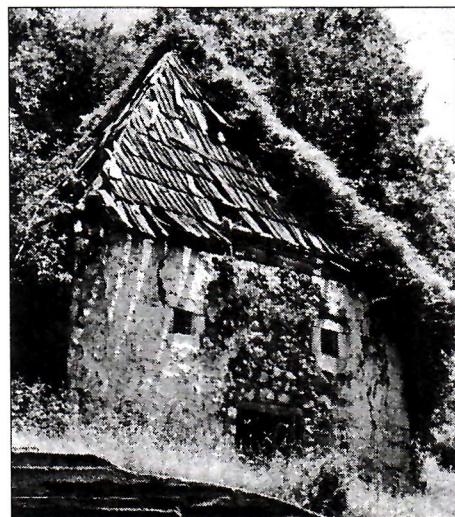
Sl. 2. Kašići, okolica Glavatičeva, 1915. god.

¹ Za izradu ovog priloga korištena je grada koju je autorica prikupila dugogodišnjim terenskim istraživanjima tijekom druge polovice 20. st.

Sl. 3. Čuhovići,
padine Bjelašnice.

na izohipse. Dakle, tip je stepenasto izgrađene kuće koja jedino u čeonom dijelu ima prostorije u dva nivoa, zbog čega je u stručnoj literaturi i prozvana polukatnicom.² Sjevernohercegovačka polukatnica kamenog zida, slična po dimenzijama dinarskoj polukatnoj brdsko-planinskoj brvnari, ne razlikuje se od ove ni prostornom strukturu ni dispozicijom. Kod nižeg razvojnog oblika jednostavne prostorne strukture, koji je susretan najčešće, prizemlje je izdijeljeno u prostoriju s otvorenim ognjištem (**kuću, grijajonicu, živa, ognjište**) i sobu. Prva prostorija, u koju često, kao i u dinarsku brvnaru, vode dvoja naspramna ulazna vrata, podignuta je direktno na ledini, a druga nad podrumskom prostorijom (**magazom, mogazom**). U takvoj kući samo je soba od potkovlja izdijeljena tavanicom, dok prostorija s otvorenim ognjištem nema tavanicu tako da iz nje dim s ognjišta slobodno prolazi u potkovlje. U završnoj fazi prostornog razvijanja polukatnica kamenog zida sjeverne Hercegovine umjesto jedne ima dvije sobe, a uz to može

Sl. 4. Ljubunci, okolica Prozora.

² Muhamed Kadić, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, Sarajevo 1967.

imati i prigradak. Prigradak najčešće ima funkciju ostave kao i kod dinarske brvnare. Očigledna oblikovna sličnost ovog tipa kuće s polukatnom dinarskom brvnarom osobito se očituje pri usporedbi njihovih oblika s četverostrešnim daščanim krovom, iako ovakav krov kuće kamenog zida nema nisko prepuštenu strehu kao što je to slučaj kod brvnare i njezinih derivata za čiju izgradnju je korištena zemlja.

Međutim, u ne malom broju slučajeva između dinarske brvnare i polukatne kuće kamenog zida sjeverne Hercegovine dinarske provenijencije pojavljivale su se izvjesne razlike u krovu, što su često bile uzrok da se u korpusu jednih u odnosu na druge primjećivala razlika u omjeru krovne i zidne mase. Za razliku od brvnare korpusom većine polukatnica kamenog zida sjeverne Hercegovine nije dominirala krovna masa nad zidom, već se očitovala kod onih primjeraka sjevernohercegovačke polukatnice kamenog zida koje su imale dvostrešan krov s pokrovom od ploča, ne samo zbog produženih poprečnih zidova koji su dopirali sve do sljemena, već i zbog male visine krova i blagog nagiba krovnih strana. Neki noviji primjeri polukatnica kamenih zidova sjeverne Hercegovine upravo zbog dvostrešna krova i uporabe suvremenijih pokrovnih materijala gube upadljivu sličnost s dinarskom brvnarom. Primjeri trostrešna krova, kod kojih je začelje bez krovnog krila, obično su imali ukopan zid začelja. Zavisno od pokrova trostrešan krov sjevernohercegovačke polukatnice kamenog zida mogao je biti visok ili nizak.

Kao pokrovni materijal sjevernohercegovačkog tipa dinarske kuće kamenog zida pojavljivale su se daščice, kamene ploče, eventualno slama, a u novije vrijeme crijeplje i neki drugi tvornički proizvodi. Kamene ploče koje su rabljene na lokalitetima što su se nalazili u blizini nalazišta pločastog kamena, u pokrov su polagane, kao i u drugim krajevima Hercegovine, u dijagonalne redove. Daščani pokrovi, koji su bili najčešći, izrađivani su od više vrsta daščica, istih vrsta koje su korištene i u Bosni. U sjevernoj Hercegovini za njih su od strane do sredine postojali različiti nazivi, a i različitim

Sl. 5. *Donja Vast,
okolica Prozora, 1894. god.*

su tehnikama slagane u horizontalne redove. Za izradu slamnih pokrova korištena je neizlomljena (omlaćena) ražova slama (s koje su odstranjeni klas sa zrnovljem i vlasi), koja je slagana stepenasto u horizontalne redove.

Što se tiče karakteristika kamenog zida sjevernohercegovačke polukatnice, može se reći da je on većinom bio izgrađen od neobrađenog ili tek priklesanog kamena neujednačene veličine, a iznimno od obrađenog kamena. Obraden kamen, po pravilu, korišten je za zidanje kutova zgrade, te i za doprozornike i dovratnike ako ovi nisu bili napravljeni od drveta. Debljina zida kod objekata starijeg nastanka iznosila je 70-80 cm, dok kod onih novijeg postanka nije iznosila više od 40 cm. Uzrok te promjene ležao je, između ostalog, u tomu što su majstori graditelji s vremenom s uporabe slabog vezivnog materijala prešli na uporabu onoga boljega, te što su kako je vrijeme prolazilo, sve bolje i u sve većem broju ovladavali tehnikom zidanja. Kod zidova starijih objekata gdje je zemlja bila osnovni vezivni materijal, uticajem atmosferilija sljubnice između kamenja su ogolijevale pa su nerijetko u zidovima stvarane pukotine. Da bi se spriječilo urušavanje, prakticirano je naknadno popunjavanje sljubnica, pri čemu bi često bila omalterisana i cijela zidna površina.

Jedna od arhitektonskih karakteristika polukatnih kuća sjeverne Hercegovine, kako onih građenih drvenim materijalom tako i onih građenih kamenom, bila je razlika u nivou podne površine između prostorije s otvorenim ognjištem i sobe. Ta razlika, koja je u prosjeku iznosila 30-40 cm, nastala je uslijed potrebe da podumska prostorija dobije neophodnu visinu, koja nije bila postignuta njezinim ukopavanjem u terenu. Rješenje je nađeno u tomu da je daščani pod sobe odignut u odnosu na pod prostorije s otvorenim ognjištem.

Sl. 6. Bogodol,
padine Čabulje
kod Mostara.

Polukatna kuća kamenog zida s podrumskom prostorijom smještenom pod jednim dijelom prizemlja, duljinom postavljena niz pad zapadne i još češće istočne strane, u Hercegovini je bila vrlo česta pojava, što nije pripadalo području izrade nekadašnje rasprostranjene brvnare. Istočnohercegovačka polukatnica s lokalnim nazivom **kuća na izbu** u odnosu na kamenu polukatnicu sjevernog rubnog dijela Hercegovine po pravilu je imala dvostrešan krov i dospila je viši stupanj prostornog razvoja. Kod nje se između prostorija s otvorenim ognjištem i soba našla prostorija namijenjena razgovaranju.

Sl. 7. *Mišelići, Gornja Trebišnjica, 1912. god.*

Na kraju kao zaključak izloženome može se reći da je kod nas prodom kamenja kao građevinskog materijala za izradu tradicionalnih stambenih zgrada na području, gdje je ranije bila rasprostranjena brvnara, doveo do pojave novih tipova tradicionalnih kuća. Dok se s jedne strane širenjem uporabe kamenja za izgradnju kuća na prijelazu iz 19. u 20. st. u krajevima jugozapadne Bosne, što graniče s Dalmacijom,

proširila kamena kuća po arhitektonskim karakteristikama bliska dalmatinskoj,³ dotle se s druge strane u sjevernom graničnom pojusu Hercegovine šrenjem kamena namjesto drveta proširila polukatnica kamenog zida s dinarskim obilježjima, tj. kuća kamenog zida bliska sa starijim autohtonim tipom brvnarom.

Sažetak

Krajem 19. i početkom 20. st. kod nas se kao građevinski materijal za izgradnju stambenih zgrada na graničnom teritoriju umjesto rasprostranjene brvnare u dinarskoj oblasti širi kamen, što je pojava novog tipa i varijante tradicionalnih kuća. U to vrijeme u sjevernom graničnom pojusu Hercegovine s Bosnom proširila se kuća kamenog zida s dinarskim obilježjima, tj. nastao je polukatni tip sjevernohercegovačke dinarske kamene kuće. Tipična kuća kamenih zidova sjeverne Hercegovine, koja se proširila na uštrb brvnare, jest polukatnica izdužene pravokutne osnove dužinom postavljene okomito na izohipse. Njezini oblici jednostavne prostorne strukture, uz prostoriju s otvorenim ognjištem, imaju sobu ispod koje je smještена podrumska prostorija. Dakle, to je stepenasto izgrađena kuća koja jedino u čeonom dijelu ima prostorije u dva nivoa zbog čega je u stručnoj literaturi i prozvana polukatnicom. Kao i starija kuća sjeverne Hercegovine (brvnara), ova polukatna kuća kamenog zida najčešće ima visok četverostrešan krov s daščanim pokrovom. U alternaciji s četvero-strešnim daščanim krovom kod sjevernohercegovačke polukatnice kamenog zida može se pojaviti trostrešan i dvostrešan krov s pokrovom od daščica, kamenih ploča, slame, a u novije doba i od nekog suvremenog tvorničkog materijala.

³ Astrida Bugarski, *Kamene kuće Livanjskog polja i njihovi graditelji*, Godišnjak, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 28, Sarajevo 1992.-1997., str. 125-135.

**NORDHERZEGOWINISCHES TRADITIONELLES
STEINHAUS DER DINARISCHEN MERKMALE**
Der Beitrag der Forschung des herzegowinischen Erbes

Zusammenfassung

Das Ende des 19. und der Beginn des 20. Jhs. als sich als Baumaterial fürs Bau der Wohngebäude im Grenzgebiet der Verbreitung der Holzhütte in der Dinarischen Region Stein verbreitet, sind bei uns mit der Erscheinung neuen Typen und Varianten der traditionellen Häuser gekennzeichnet. In dieser Zeit hat sich in der nördlichen Grenzzone der Herzegowina mit Bosnien das Haus mit steinernen Wänden der Dinarischen Merkmale verbreitet, d. h. es ist halbstöckiges Typ des nordherzegowinischen Dinarischen Steinhause entstanden. Das typische Haus mit steinernen Wänden der Nord-Herzegowina, das sich auf die Rechnung der Holzhütte verbreitet hat, ist halbstöckiges Haus verlängerter rechtwinkliger Grundlage mit der Länge senkrecht auf Isohypsen gestellt. Seine Formen der einfachen Raumstruktur haben neben dem Raum mit dem offenen Kamin ein Zimmer unter dem das Kellerraum plaziert ist. Das ist also stufenförmig gebautes Haus, das nur in frontalem Teil Räume auf zwei Niveaus hat, weswegen es in der Fachliteratur auch halbstöckiges Haus ernannt wurde. Wie auch das ältere Haus der Nordherzegowina (die Holzhütte) hat dieses halbstöckige Haus mit steinernen Wänden am häufigsten vierseitiges Dach abgedeckt mit Holzbrettchen.

In der Alternation mit dem vierseitigen Bretterdach bei nordherzegowinischem halbstöckigem Haus mit steinerner Wand kann ein Dach mit drei und zwei Vordächern mit dem Decker aus Brettchen, Steinplatten, Stroh und in der neuer Zeit aus einem zeitgenössischem Fabrikmaterial erscheinen.